

Лекція 5

Людський розвиток як головний чинник і показник суспільного прогресу

1. Поняття людського розвитку, методи його вимірювання.
2. Рівень життя і людський розвиток.
3. Здоров'я, тривалість життя і людський розвиток.

1. Людський розвиток можна характеризувати як такий, що дає людям можливості максимально розвивати свій потенціал, задовольняти свої інтереси, жити творчо, продуктивно, у гармонії з природою і соціумом. Він спрямований на викорінення бідності, економічної та соціальної ізоляції, розвиток охорони здоров'я, освіти, культури, самодіяльності людей, дотримання їхніх прав і свобод. З іншого боку, людський розвиток підвищує людський потенціал, його спроможність до розв'язання глобальних проблем сучасності, переходу до сталого розвитку.

Подекуди зустрічається ототожнення людського розвитку і сталого розвитку під приводом того, що суспільство – то люди, а людський розвиток і є сталим розвитком суспільства. Тут губиться суть питання, оскільки людський розвиток є лише складовою суспільного розвитку, як і економічний, екологічний або соціальний розвиток. Багатогранне призначення людського розвитку полягає в тому, що він, крім реалізації якісного життя людей, ще й зміцнює людський потенціал як ключову ланку забезпечення сталості у всіх напрямках суспільного розвитку, і перш за все – у розвитку соціальному.

Оскільки людський розвиток безпосередньо торкається проблем економічної та соціальної включеності, кваліфікації, умов та оплати праці, соціального захисту, освіти, здоров'я, тривалості і якості життя, він тісно пов'язаний із соціальною політикою влади, соціальним розвитком держави. А державні видатки на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та ін. отримують характер соціальних інвестицій у людський капітал, особливо коли вони спрямовуються на розвиток самодіяльності людей, підвищення їхньої активності, відповідальної участі у розв'язанні проблем загальнодержавного та місцевого характеру, і головне – особистих, людських. Людський капітал зростає, використовується ефективніше саме за умов залучення громадян, соціальної мобілізації, що сприяє консолідації суспільства.

Для вимірювання людського розвитку, моніторингу його динаміки розробляється система показників. Уперше багаторівнева система показників була розроблена ООН у 1990 році. Показник найвищого рівня – **індекс людського розвитку (ІЛР)**, який дає узагальнюючу характеристику загального впливу на людський потенціал найважливіших соціально-економічних процесів. Він заснований на трьох кількісно вимірюваних параметрах життя людини: **1) рівень життя (дохід); 2) отримання знань; 3) тривалість життя**. ІЛР розраховується як середньоарифметична величина трьох зазначених показників другого рівня.

Рівень життя вимірюється середнім показником доходу, який розраховується як частка ВВП на душу населення (у дол. США за паритетом купівельної спроможності). Показник рівня освіти є середньозваженим двох складових: писемності дорослого населення (вага – 2/3) та частки учнів і студентів у чисельності населення (вага – 1/3). Показником стану здоров'я вибрано індекс тривалості життя.

Він розраховується як очікувана тривалість життя при народженні. Третій рівень включає профільні показники, згруповані у відповідні блоки. Більшість із них є кількісними, але деякі не можна виміряти, наприклад, дотримання прав людини, демократичних свобод, соціальної рівності. Причина – відсутність надійної та співставної інформації. У таких випадках користуються даними про ратифікацію відповідних міжнародних угод.

Взагалі, треба мати на увазі, що ІЛР розраховується не з метою визначення абсолютних показників людського розвитку, а лише для ранжування країн на основі показників, обчислених за єдиною методикою. Чисельна величина індексу знаходиться у межах від 0 до 1.

Розраховується також індекс бідності населення (**ІБН**) – окремо для країн, що розвиваються (ІБН-1) та для розвинених країн (ІБН-2). Цей показник ілюструє не лише рівень відсутності матеріального добробуту, а й відсутність доступу до життєво необхідних ресурсів – здоров'я, роботи, освіти, питної води тощо.

ІЛР вимірює середній показник досягнень країни без урахування гендерної нерівності. Наприклад, дві країни, що мають однаковий середній рівень писемності дорослого населення, можуть мати досить суттєві відмінності у цьому показнику, взятому окремо для чоловіків і окремо для жінок. Тому в системі ООН було введено показники, що враховують нерівність між жінками і чоловіками. Індекс розвитку з урахуванням гендерного фактору (ІРГФ) оцінює нерівність з точки зору різної очікуваної тривалості життя, різних рівнів освіти, різних рівнів оплати праці. Інший індикатор – показник розширення можливостей жінок (ІРМЖ) вимірює нерівність з точки зору представництва жінок у парламенті, на державних посадах вищого рівня, а також різниці у заробітній платні.

Як бачимо, створена ООН багаторівнева система показників людського розвитку охоплює практично усі істотні аспекти життя людини і дає можливість відслідковувати зміни у людському розвитку.

2. Добробут у концепції людського розвитку розглядається як основа розширення можливостей вибору для людей. Тому показники зростання ВВП, включно й у розрахунку на душу населення, не є безпосереднім критерієм зміцнення або погіршення людського потенціалу. Про це свідчить не лише недавній досвід теперішніх посткомуністичних країн, а й досвід таких у цілому благополучних країн, як США чи Велика Британія, які у 70–90-ті роки демонстрували стійкі темпи зростання ВВП на душу населення, і у той же час доля бідного населення в них зростала. Економічне зростання є головною передумовою зміцнення людського потенціалу. Воно є «постачальником» нових ресурсів, необхідних для розширення можливостей людини, розвитку людського потенціалу, збільшення тривалості життя, покращення здоров'я населення, безпеки середовища його проживання та ін. Але так відбувається не завжди, і тому є ціла низка причин. На наш погляд, головною серед них виступає економічна нерівність.

Існують різні види нерівності, але економічна нерівність займає серед них особливе місце. Йдеться, перш за все, про відмінності між людьми (та групами людей) щодо розміру отриманого ними доходу і накопиченого багатства. І ця обставина завжди у центрі уваги суспільства.

На жаль, нерівний доступ до ресурсів притаманний усім суспільствам. Його причини досить різноманітні. Серед них виділяються дві основні групи.

До першої групи причин відносять ті, що пов'язані з відмінностями особистісних рис людей. Люди різні за віком, статтю, станом здоров'я, звичками, потребами, суспільним становищем тощо. Усе це впливає на рівень доходів і отримання необхідних ресурсів.

Друга група причин стосується особливостей порядку розподілу отриманого доходу у межах країни чи світу. У ньому можуть бути закладені можливості несправедливого розподілу, а то й прямої дискримінації відносно певних соціальних груп чи країн. Якщо відмінності у доходах значні, це безпосередньо впливає на можливості людей досягти чогось у житті.

Отже, економічна нерівність – то об'єктивна річ, з одного боку. З іншого, вона може сягати необґрунтовано високого рівня в залежності від існуючих недосконалих механізмів розподілу, і за це несе відповідальність влада. Нерівність у доходах породжує одну з найбільш актуальних і складних проблем сучасності – бідність, визначену серед цілей розвитку тисячоліття під першим номером.

За останні 30-40 років тривалість життя у найбідніших країнах світу зросла на 20 років. Завдяки імунізації вдається щорічно зберігати життя до 3 млн. дітей. На чверть скоротилася чисельність дітей, які голодують. З 10% до майже 60% збільшилася кількість сімей, що мають доступ до безпечної питної води.

Більш ніж удвічі збільшилася кількість дітей, охоплених навчанням у початковій та середній школі. Без перебільшення – це успіхи, що вражають.

Але не менш вражає і прірва економічної та соціальної нерівності, що залишається нездоланною. Середньодушовий дохід у світі на початку 2000-х років складав 5,5 тис. дол. США (за ПКС). При цьому 80% населення мали дохід нижче середнього. Дохід 10% найбіднішої частини населення був більш ніж у 100 разів нижчим за дохід 10% найбагатших людей. Глобальна нерівність у світі не зменшується. Інша характеристика нерівності у світі – співвідношення між доходами різних соціально-економічних груп населення у різних країнах.

Наприклад, у США в 2004 році поріг бідності домогосподарств, що склалися з одної людини, був визначений у 9 645 доларів. Це перевищувало середньодушові доходи у 120 державах. Дохід на душу населення найбідніших 20% населення Японії перевищує аналогічний показник у Танзанії у 130 разів.

Нерівність у доходах має зворотню сторону – нерівність у багатстві. На початок ХХІ століття 2% населення світу належало більше половини багатства домогосподарств усіх країн. У той же час половина жителів Землі не мала й 1% багатств. У Північній Америці 6% населення світу володіють 34% багатств усіх домогосподарств світу²⁹.

У постсоціалістичних країнах перехід від адміністративно-командного управління економікою до ринкової економіки спричинив радикальний перерозподіл матеріального багатства. Непрозорі, часто шахрайські методи проведення приватизації підприємств колишньої державної власності створили умови для народження вузького прошарку дуже багатих приватних власників і відкинули значну частину населення за межу злиденності. За таких умов ІЛР багатих людей суттєво перевищує ІЛР бідних.

Для визначення бідності застосовують різні підходи. Традиційно її найперше пов'язують з доходами. Таким чином визначається бідність **абсолютна і відносна**. Абсолютна бідність означає нездатність сім'ї задовольнити основні потреби в одязі, їжі, житлі за рахунок поточних доходів. В основі розрахунку лежить визначення мінімального переліку основних потреб (прожиткового мінімуму) та обсягу ресурсів для їхнього задоволення.

У Доповіді з людського розвитку за 2003 рік були визначені 6 політичних напрямів «для вивільнення із пасток бідності». Скорочено вони зводяться до наступного:

- інвестування у людський розвиток – харчування, базову освіту, охорону здоров'я, водопостачання, санітарні послуги задля формування продуктивної робочої сили;
- підвищення продуктивності праці дрібних сільських виробників;
- поліпшення базової інфраструктури (порти, дороги, енергопостачання, системи, зв'язку);
- стимулювання підприємництва та диверсифікації економіки;
- заохочення демократичного управління та прав людини в цілях забезпечення соціальної справедливості, підвищення добробуту усього населення, ліквідації дискримінації, включно дівчат та жінок;
- сприяння сталому розвитку довкілля та вдосконалення муніципального управління.

3. Тривалість життя, як один з показників, що характеризують людський розвиток, є кількісним параметром, який віддзеркалює такі важливі сторони людського життя, як здоров'я, тривалість здорового життя, причини нездоров'я, рівень смертності, вплив довкілля на здорове життя людини тощо. Індикатор смертності може досить влучно характеризувати рівень та спрямованість суспільного розвитку щодо задоволення основних потреб людей. А вражаючий розкид показників тривалості життя у різних країнах, що коливається у діапазоні між 36 і 79 років у чоловіків та між 34 і 86 років у жінок, яскраво висвітлює розмаїття підходів, спрямованості політики та рівня відповідальності національних урядів щодо забезпечення права людей на довге і здорове життя.

Згідно Конституції (статуту) Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), здоров'я визначається як стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя. Таке широке визначення є цілком придатним, хоча термін «благополуччя» важко піддається кількісному вимірюванню. Здоров'я можна характеризувати з точки зору здатності людини виконувати певні соціальні функції (ролі), пов'язані з економічною чи громадською діяльністю, демографічною активністю без загрози своєму здоров'ю. Доросла людина може бути водночас працівником у будь-якій сфері, батьком і чоловіком або матір'ю і дружиною, виборцем або злочинцем. Йдеться про здоров'я тіла та здоров'я духа. Є люди із специфічними потребами – від епізодичного нагляду і підтримуючої терапії до постійного інтенсивного лікування.

Отже, шкала «здоров'я – нездоров'я» має велику кількість не завжди чітко визначених градацій. Здоров'я також можна характеризувати як стан організму, за якого усі органи здатні нормально виконувати свої функції. Таке формулювання також допускає певну невизначеність – стосовно розуміння поняття нормальності. Хоча, якщо виходити з поняття норми як встановленої міри, певної середньої величини, то вона може вимірюватися кількісними характеристиками, використовуючи низку відповідних показників. Тоді нездоров'я, хворобу слід розглядати як порушення нормального функціонування організму, його окремих органів. Описуючи хворобу, звертають увагу на її причину (етіологію), механізм розвитку (патогенез) та клінічні вияви (симптоми).

Повертаючись до наведеного вище визначення ВООЗ, слід підкреслити, що здоров'я людини являє собою інтегральне поняття, що потребує для його характеристики використання параметрів, які відносяться до фізичної, психічної та соціальної сутності людини.

В цілому ж значимість людського здоров'я для соціуму настільки велика, що в державному управлінні давно вже виділена окрема функція – охорона здоров'я, виконання якої покладено на відповідні державні інституції. А оскільки охорона здоров'я має глобальний характер, у системі ООН була створена Всесвітня організація охорони здоров'я.

Для характеристики здоров'я використовується чимала кількість показників, які групуються за різними ознаками. Якщо йдеться про здоров'я окремої людини, то це наявність/відсутність хронічних захворювань, функціонування органів та систем, у тому числі імунної, фізичний та психічний розвиток. Кожна з таких груп уточнюється, деталізується за допомогою індикаторів – інтегральних (як температура тіла, частота пульсації серця, артеріальний тиск, частота дихання) або специфічних.